

bir uygarlık çerçevesi ve politik bir sorun olarak islam

-erol güngör'ün ihmal edilmiş bir metni
ekseninde değerlendirme-

MEHMET EVKURAN

Doc. Dr., Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Yeni Bir Dünya

Bu makale, Erol Güngör'ün "*İslâm'ın Bugünkü Meseleleri*" adlı kitabında öne sürdüğü görüş ve değerlendirmeleri tanıtmayı ve açıklamayı hedefler. Türk düşünce hayatında hiç olmazsa belirli bir kesim üzerinde saygın bir yeri bulunan düşünürümüzün İslâm, dinî uyanış, modernleşme, aydının toplumsal işlevi gibi konular üzerinde yaptığı değerlendirmeler dikkat çekicidir. Metinde ayrıca sağda ya da solda popüler olmuş bazı genel kabuller de bir sosyal bilimci yaklaşımıyla eleştirilir. Güngör, kitabın girişinde İslâm'ın sorunlarına eğilme nedenini açıklamıştır. Ona göre İslâm'ı bir *hayat tarzı* olarak görenlerin, onu vicdanların gizli köşelerine hapsetmekten kaçınarak hayata taşımaları ve her meselesini gün ışığına çıkarmaları gerekir.

Dinde yenilenme konusu aslında yeni bir konu değildir. Bu konu ortaya çıktığı andan itibaren yaşanan bir olgudur. Ancak kullanılan bazı kavramların olumsuz çağrışımları nedeniyle soğukkanlı düşünmek hayli zorlaşmaktadır. Örneğin reform sözcüğü aslında doğru olmasına karşın, kullanımından kaynaklanan nedenlerden dolayı başka sözcüklere yerini bırakabilir. İslah ve tecdit sözcükleri bize ait bir kökene sahip olduklarından anlatılmak istenene yardımcı olabilirler. Bir ilahiyatçı olmadığını sosyal bilimci açısından İslam'a baktığını belirten düşünürümüz, kitap okununca görülecektir ki aslında İslam düşüncesine ve sorunlarına hiç de yabancı değildir. Başta İslam düşüncesinde öze dönüşçü hareketlere genel bir bakış atan Güngör, Selefîyye'yi ve temel görüşlerini tanıtır. İslam'da dinin ana kaynakları üzerinde bir tartışmadan çok, dinî düşüncede ortaya çıkan yanlışların inceleneyeceği bir sorgulama ve ıslah hareketinin gerekliliğini vurgular.

İslam ülkelerinde 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bir uyanış yaşandığını tespit eden Güngör, bunun sadece tek yönlü olarak Müslümanlara ait subjektif bir değerlendirme olmadığını, Batılılar tarafından da yakından takip edilen bir olgu olduğunu belirtir. Batılı ülkeler açısından Müslüman coğrafya siyasî ve sosyal yönlerden pek bir değer taşııyordu. Fakat izlenen gelişmeler onların da düşüncelerini değiştirdi. Ortadoğu'da yaşayan toplumlar kaderlerini tayin etme kararı göstermeye başladılar. *Evet, Ortadoğu coğrafyası büyük, kaynaklar açısından zengin ve stratejik bir bölgedir. Ne ki bu nüfus, servet ve coğrafya, uygun bir ideoloji ile birleştiğinde gerçek anlamda güç olur. İşte bölgede yaşanan sey öz olarak buydu.* Müslüman ülkelere hakim olan anlayış genel olarak reaksiyonerdi ve Ba-

tı'daki gelişmeleri kendi kalıplarına uydurarak *iktibas etmekten* ibaretti. Oysa şimdi bir kendi farkına varış, kendi değerlerinden ve kültüründen esinlenerek karşılıklı bir alış-verişe doğru bir ilerleme göze çarpmaktadır. Uyanış olarak da nitelenen bu genel olgunun sosyal ve siyasal nedenlerini araştıran düşünürümüz, bazı hipotezleri tartışır. Güngör, bizde daha önce ve şimdilerde pek tartışılmayan bir olguya dikkat çeker. Uzun bir zayıflık döneminden sonra Ortadoğu'da petrolün bulunması, Müslüman toplumlarda büyük bir özgüvenin gelişmesine yol açtı. Bunu dinî ve siyasî canlılık izledi. Ancak bu sadece, petrol zengini Körfez ülkeleri için bir açıklama olabilirdi. Diğer ülkelerde yaşanan süreç ise Güngör'e göre modernist kadroların beceriksizliğiyle yakından ilgilidir. Çözümlemeyen ekonomik sorunlar, despot rejimlerin anlamsız baskısı gibi etkenler birleşerek sonuçta bir siyasî bunalıma yol açtı. Artık İslam bir din olarak değil, hayatı tümüyle kuşatan bir ideoloji olarak algılanmaya başlandı.

İslam ülkelerinde 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bir uyanış yaşandığını tespit eden Güngör, bunun sadece tek yönlü olarak Müslümanlara ait subjektif bir değerlendirme olmadığını, Batılılar tarafından da yakından takip edilen bir olgu olduğunu belirtir.

Petrolcü görüşü göz ardı etmemekle beraber onu fazla maddî bulan Güngör, İslamî uyanışın sanıldığından *daha modern* olduğunu düşünür. Reaksiyoner görüş aslında dinî uyanışı modernleşme sancısı olarak temellendirir. Önceden *kötünün iyisi*, sonra *vazgeçilmez iyi* olarak görülen Batı modeli artık içten de eleştirilmeye başlandı. Bizzat Batılı düşünürler Batı uygarlığının kökenini eleştiren ve başka kültürleri öven düşünce-

ler öne sürdüler. Bundan da önemlisi yaşanan iki büyük dünya savaşı ve nükleer savaşın eşiğine gelinmesi Batı'nın büyüsünü büyük ölçüde bozdu. Batı'nın diğer kültürlerle yaklaşımını emperyalizm olarak niteleyen Marksizm ile İslamcılar arasında da yakınlaşmalar oldu. Bu yakınlaşma, düşünsel alana da yansıdı ve İslam ile sosyalizm arasında sentezler kuruldu. Bu süreç İslamcılarını ideolojik olarak eğitti ve onları modern dünyada siyaset yapmaya hazırladı. Batı'ya duyulan güvenin azalması İslam'ı kapsamlı bir ideoloji olarak görme arzusunu hatta ihtiyacını tetiklemiş oldu. Müslüman halk, dindarlığından gelen motivasyonla inandığı dinin bu şekilde sunulmasından heyecan ve mutluluk duydu. Halk kitleleri arasında bu uyanış yayılıp güçlendikçe kurumlar, özellikle de siyaset bundan etkilendi. Demokrasinin uygulandığı ülkelerde bu süreç daha hızlı yaşandı. Zira halkın içinden gelen ve onlarla içli dışlı olan siyasetçiler bu uyanışa önem vermek hiç olmazsa dikkate almak zorunda kaldılar. Buna karşılık güçlerini Batı tarzı elit bir modernleşmeye borçlu olan askerî ve sivil bürokratlar, halka karşı sorumsuz olduklarından bu sürece ilgi göstermediler ve kendi dünya görüşlerini korudular. Çatışma büyüyünce de bunu bir tehdit olarak gördüler.

İslam doğup büyüyünce kendinden önce çatışan iki büyük imparatorluktan İran imparatorluğunun yerini aldı. Bizans ise Hıristiyan olarak kaldı.

Geniş ölçekten bakıldığında coğrafi etken hala ortadadır. İslam doğup büyüyünce kendinden önce çatışan iki büyük imparatorluktan İran imparatorluğunun yerini aldı. Bizans ise Hıristiyan olarak kaldı. Dolayısıyla Batı ile Osmanlı arasındaki savaş, iki ay-

rı medeniyet kadar iki ayrı iman arasındaki savaştı. Osmanlı Devleti'nin yıkılmasıyla birlikte İslam yenik düşmüş oldu. Nitekim Batı'nın egemenliğini yeni bir Haçlı Seferi olarak görenler olmuştu. Oysa İslam'ın en büyük özelliği sürekliliğidir. Kısa sayılabilecek bir dönemden sonra siyasal olarak bilinçlenen İslam tekrar meydan okumaya başlıyordu.

Uyku ile Uyanıklık Arasında

Uyanış, daha önceki uyku ve saflık dönemine işaret eder. Uyanışa olumlu bakanlar, doğal olarak geçmiş dönemi bir uyusukluk olarak görürler. Uyku dönemini anlatan nitelikleri ortaya koymak, iki dönemi ayıran özelliklerin hangileri olduğunu da belirlemeye yarar. *Bilgi yanlışları ve muhakeme kusurlarıyla* iyice karışık bir hâl almış olan konuyu değerlendirmek için önce popüler iddiaları ele almalıdır. İslam medeniyetinin genel ilerleyişine dair tablo, ilk dönemlerden itibaren gittikçe artan bir ivmeyle siyasî ve manevî açılardan Müslümanların kendi değerlerine yabancılaştıkları doğrultusundadır. Aslında dinî yozlaşmanın sonucu ve hatta bir cezası olarak İslam medeniyetinin çöktüğüne dair genel bir kabul vardır. Ancak dinden uzaklaşma konusu sanıldığı kadar açık bir husus değildir. Neyin dinden uzaklaşma ve neyin dine sıkıca sarılma anlamına geldiği eğer açık ve sarıh olarak tespit edilirse, o zaman geri kalmanın ölçütleri daha iyi anlaşılabilir. Dine sarılmanın o kadar da nesnel bir ölçütü bulunmadığını düşünen Güngör, dine sınımsız bağlanmanın muhtevasının da dönem dönem değiştiğini ileri sürer. Bunu sosyolojik bir sorun olarak gören düşünürümüz, her dönemim anlayışının farklı olduğunu, her dönemde zihinlere tesir eden etkenlerin değiştiğini ve dolayısıyla da insanların din anlayışlarının, dinden beklentilerinin değişti-

ğini gözler. Oysa ilke ve prensip olarak din değişmez. İslam öz olarak metafizik ilkelere dayanır ve bu muhtevanın değişkenliğinden söz etmek mümkün değildir. Asıl konusulması gereken değişen din anlayışları ve onların gerisinde yatan sosyal etkenlerdir.

Reformcu aydınların, tekke ve medreseleri gerilemenin başlıca nedenlerinden saydıkları bilinir. Ancak bu oldukça yüzeysel bir değerlendirmenin ürünüdür. Medrese-tekke ilişkilerini Sünnî İslam'ı çerçevesinde değerlendiren Güngör, konuyu epistemolojik ve politik bir açıdan inceler. Önceleri tasavvuf bir gündelik hayat uygulaması olarak yaşarken zamanla kurumsallaştı ve bazı sapkın dinî akımların yuvası haline gelmeye başladı. Bunun en büyük nedeni, tasavvufun subjektif yorumlara son derece açık bir yapıya sahip olmasıdır. Örgütlü tasavvufun dinî ve epistemolojik eleştirilerine karşı nesnel dinî bilgiyi temsil eden medreseler kuruldu. Medrese, tasavvufa karşı rasyonel bir dinî anlayışı temsil ediyordu. Gerçekten de İslam dünyasında medresenin kuruluşu ve gelişme süreci incelendiğinde, dinî ve ilmi gerekçelerin yanında çok belirgin politik etkenlerin de rol oynadığı görülecektir. Zamanla Sünnî sistem içinde bu iki kurum birbirlerine yaklaştı. Medrese, keşf ve kerameti dinî delil saymamakla beraber, eskisi kadar ona karşı çıkmadı. Buna karşılık tekke de dinin açık ilkelerine bağlı kalacağını vurguladı. Bu uzlaşma Sünnî dindarlık anlayışının karakterini oluşturdu. Medresenin İslam medeniyetindeki yerini yanlış tespit eden ortalama aydın, onun bir zamanlar bilim, felsefe ve fen alanlarında oynadığı eşsiz rolün farkında değildir. Ortaçağlar boyunca medreseler sadece dinî bilginin değil, bilimsel, teknik ve alet bilimlerinin de en üst düzeyde üretildiği ve öğretildiği yer-

lerdi. Buralarda yetişen sayısız bilgin, ölümsüz eserler yazmışlardı. Sınıf yerine ders eksenli bir programın uygulandığı bu kurumlarda, alanında uzman hocalar arasında akademik rekabet sağlanırdı. Ancak yine medrese de bir müesseseydi. Onun kaderi genel olarak yaşanan tarihsel gelişmelerden bağımsız değildir. Medresenin geri kalmasının bir nedeni Moğol istilasıdır. Moğol istilasından sonra ilim belli merkezlere sıkışmış ve ayrıca İslam dünyasına bir bıkkınlık ve ümitsizlik havası hakim olmuştu. Bunun yanında Avrupa'da yeni buluşlar sonucunda eski bilgi şemaları yıkıldı ve yeni bilgi sistemleri gelişti. Medrese ise kendinden beklenen yenileşmeyi gösteremedi. Av-

Avrupa'da bilim çevreleri Aristo'nun iki değerli mantığı yerine, eşyayı ve kavramlar arası ilişkileri daha iyi açıklayan yeni mantık anlayışları geliştirirken biz ilmi, nakilcilikten ve ezberden ibaret sayan bir anlayışta ısrar ettik. Bu durumda toplumsal, felsefî ve bilimsel gerileme birbirlerine yansıyor, diğer kurumları da olumsuz etkiledi.

rupa'da bilim çevreleri Aristo'nun iki değerli mantığı yerine eşyayı ve kavramlar arası ilişkileri daha iyi açıklayan yeni mantık anlayışları geliştirirken biz ilmi, nakilcilikten ve ezberden ibaret sayan bir anlayışta ısrar ettik. Şu halde toplumsal, felsefî ve bilimsel gerileme birbirlerine yansıyor, diğer kurumları da olumsuz etkiledi.

Bir İslâmî uyanış olgusundan söz ediliyorsa eğer, zorunlu olarak kültürel ve düşünsel bir karşıtlıktan da söz edilmeli. Çünkü uyanış bir uyku dönemini izlediği kadar, bir şeye karşı da gelişen bir harekettir. Bu nedenle Avrupa, Hıristiyanlık ve İslam ilişkisini ortaya koymak, bu karmaşık olguyu da

netleştirebilecektir. Güngör, manevi bir sistem, bireyleri birbirine bağlayan bir soyut sistem olmaksızın bir medeniyetin ayakta kalmasını imkansız görür. Batı medeniyeti de içerdiği manevî özü bizzat kendi elleriyle yaktığı için, ölüme doğru ilerlemektedir. Batı gittikçe kendini maddî bir medeniyet, bir teknoloji medeniyeti olarak geliştirmeye devam etmektedir. Manevî özden yoksun maddî medeniyet, kısa zamanda dünyaya iki büyük acı yaşattı. Yol açtığı diğer toplumsal çürümeler de gündelik yaşamın çoğu alanında görülmektedir. İslam dünyasında Batıcı çevrelerin akıldışı politikaları yeni arayışlara yol açtı. Dinin yerini alması beklenen ideolojiler, maddî vaatlerini bile yerine getirmede yetersiz kaldı. Kitlelerin faşizm ve sosyalizm gibi kendini dinî ya da yarı-dinî gösteren ideolojilere koşmaları, susuz kalmış kimselerin çaresizce suya koşmalarına benzer. Dinsel gruplaşmanın dağılma-

Batı'da Budizm dâhil diğer dinlere kaçışın temelinde, insanın dünyadaki yalnızlığını yenmek ve daha erdemli bir dünyaya duyulan özlem yatıyordu. İşte bu noktada İslam'ın gücü kendini göstermeye başladı. Çünkü hiçbir şey toplumsal yaşamda dinin yerini dolduramamıştır.

sı, zenginliğin yüceltilmesi ve siyasî rekabet bu ideolojilerin en büyük sermayesiydi. Ancak bu ideolojilerin en büyük eksikliği, bireyin aşkın ihtiyaçlarını görmezden gelmesiydi. Batı'da Budizm dâhil diğer dinlere kaçışın temelinde, insanın dünyadaki yalnızlığını yenmek ve daha erdemli bir dünyaya duyulan özlem yatıyordu. İşte bu noktada İslam'ın gücü kendini göstermeye başladı.

Çünkü hiçbir şey toplumsal yaşamda dinin yerini dolduramamıştır. İslam'ın bir anda yükselişe geçmesi hem dine duyulan ihtiyaçtan hem de Batı karşısında yaşanan kısmî toparlanma hareketinden kaynaklanmaktadır.

Batılı siyasetçileri kaygılandıran etken, İslam'ın kuşatıcı bir din olmasıdır. Asıl çatışma, İslam ve laiklik arasında kendini göstermiştir. Güngör, İslam'ın insanı maddî ve manevî yönleriyle bütünüyle kavrayan bir sistem olduğunu ve dolayısıyla Hıristiyanlık'taki gibi bir laikliğin İslam'a uymadığını söyler. Ona göre, İslam'da laiklik daha çok din ve vicdan hürriyeti şeklinde ortaya çıkmaktadır.

"İsa'nın hakkı İsa'ya, Sezar'ın hakkı Sezar'a" şeklinde formüle edilen Hıristiyan dünya görüşü aslında bir kuram olmasından da öte Batı'nın tarihsel tecrübesini ifade eder. Batı'da her zaman din ile dünya işleri ayrı otoriteler tarafından temsil edilmiştir. Din ve dünya hayatının birbirlerinden ayrı oldukları tezi, insan ve toplum hakkında esaslı bilgileri olmayanların bir görüşüdür. Hıristiyanlık hakkındaki bu değerlendirmeyi oldukça yanlış ve tarihî gerçeklere aykırı bulan düşünürümüz, kilise tarihini ve Hıristiyan mezheplerin gelişimini ele alır; ve şu gerçeği tespit eder: Sanıldığı gibi Hıristiyanlık laik bir din değildir. Asla da olmamıştır. Aksi-ne o, tüm tarihi boyunca özellikle de Roma'nın sonra da Bizans'ın Hıristiyanlığı resmen benimsemesinden sonra bireyi ve toplumu, manevî alanı ve dünya işlerini kontrol eden, denetleyen bir sistem olmak istemiştir. Şu halde İslam ile Hıristiyanlık arasındaki fark, birinin laik diğerinin teokratik olması değildir. Hıristiyanlık insanın maddî ve manevî dünyasını kuşatmada, ihtiyaçlarını karşılama ve ona yol göstermede başarı-

sız kalmış ve ardından onun dışında bir çözüm bulunmak zorunda kalınmıştır. Kısacası eşitlik, özgürlük ve adalet gibi değerler Batı'da Hıristiyanlık sayesinde değil ona rağmen geliştirilmiştir.

Zihnin ve Hayatın Düzeni

Batı'da gelişen ve tarihi, çizgisel-ilerlemeci bir anlayışla açıklayan tarih felsefesini inceleyen Güngör, bu anlayışın artık Batı'da bile taraftar bulamadığını söyler. Bu anlayışın kaynaklandığı düşüncenin kökenine inmeye çalışan düşünürümüz, Batı'da yaşanan teknik ve bilimsel yenilik ve buluşların panoramasını sunar. Gerçekten de biyolojiden fiziğe, jeolojiden teknolojiye pek çok alanda gerçekleştirilen baş döndürücü gelişmeler, insanın sonunda mutluluğu elde ettiği bir nihaî aşamaya ulaştığına dair güçlü bir inanç oluşturdu. Yeni çağın bilimi her şeyi çözen her şeyi açıklayan bir mistik güç gibi algılandı. Kilise otoritesinin yerini sanki bilim almıştı. İlerlemeci tarih tezi kendi alanında sınırlı kalmadı, sosyal ve bilimsel teorileri de etkiledi. Örneğin; güçlü olan ve çevreye uyum sağlayan bireylerin hayatta kalabileceğini savunan Darwin'in evrim kuramını sosyal hayata uygulamaya kalkanlar oldu. Comte, insanlık tarihini kabaca üç döneme indirgedi. Her biri öncekine göre bir ileri aşamayı ifade eden dönemlerin sonucusu olan pozitivist dönemde, bilim her şeyi açıklayacağı için kitlelerin dine ve inanca ihtiyacı kalmayacaktı. Ancak bu anlayış kısa süren bir dönemden sonra eleştirilmeye başlandı. Özellikle bilim felsefesinde yapılan tartışmalar, bilginin ve insan aklının tarihselliğini ve kırılgenliğini gösterdi. Yeni bilgi anlayışları belirmeye başladı. Nihayet *Batı medeniyeti* ifadesi bile artık felsefî bakımdan irdelendikçe başka kültürlerin de varlığını, meşruiyetini, doğruluğunu teslim eden bir hakikat anlayışı yükselir oldu.

Bir yandan bunlar yaşanırken İslam dünyasında acaba İslam'ın insanın sorunlarına cevap verebileceği inancı ilmî ve gerçekçi bir aşamaya ulaştı mı? İslam'ın sistematik olarak içerdiği imkanları sorgulayan düşünürümüz Müslüman bilginlerin hakikat anlayışlarına dikkat çeker. Müslümanlar öteden beri dış dünyada bir hakikatin bulunduğunu ve bunun da insan tarafından bilinebilir bir niteliğe sahip olduğunu düşünegeldiler. İki farklı hakikat ve buna bağlı iki farklı bilgi ve varlık anlayışı üzerinde durmak ve bunları karşılaştırmak gerekir. İlki kelamcıların geliştirdiği rasyonel hakikat diğeri ise mistiklerin geliştirdiği subjektif hakikat...

İslam'ın sistematik olarak içerdiği imkanları sorgulayan düşünürümüz, Müslüman bilginlerin hakikat anlayışlarına dikkat çeker. Müslümanlar öteden beri dış dünyada bir hakikatin bulunduğunu ve bunun da insan tarafından bilinebilir bir niteliğe sahip olduğunu düşünegeldiler.

Kelamcılarının hakikat anlayışı Grek felsefe geleneğinden gelen ve Aristo mantığına dayanan bir içerikti. Dinin rasyonel temellen-dirilmesine dayanan bu anlayış İslam'da beyân geleneği olarak kurumsallaştı. Diğeri ise, Hint ve Uzak Doğu ve Yeni-Platonculuk etkisiyle gelişen sezgiye dayalı subjektif, içsel tecrübeye önem veren gelenektir. Bu da irfân geleneği olarak ifadesini buldu. Güngör, İslam düşüncesinde bu iki farklı hakikat anlayışının yan yana bulunmasını İslam düşüncesinin bir zenginliği, şansı ve imkanı sayar. İslam'ın insanlığa sunabileceği ve Batı'nın karşısında öne sürebileceği en önemli değer işte bu dengeli hakikat anlayışdır. İnsanın anlamı, insanın değeri, insanın hakları ve üstünlüğü de işte bu aşkınlıktan

devşirilebilirdi. Karşımda duran insana niçin erdemli ve adil davranmam gerektiğinin en sağlam gerekçesini de işte bu gerçekliğin anlamını dünyanın dışında bir yerlere yerleştiren hakikat tezi verebilir...

İslam'da hukukun doğuşunu, gelişimini, felsefesini ve sorunlarını ele alan Güngör, hukukun insanlar arası ilişkilere ilgi duyan her dünya görüşünün, bu arada hiç kuşkusuz ki Müslüman bilginlerin de önemli gündemlerinden olduğunu belirtir. İslam'da hukuk her ne kadar kutsal kaynağa dayan- sa da muhteva olarak beşerîdir. Zaten ünlü İslam hukukçuları da bu görüşlerini sıkça dile getirmişlerdir. Hukukun içeriğini za-

İçtihad, Tanrı'nın iradesini yakalama değil, ona yaklaşma gayreti olarak görülür. Bu bakımdan hiç bir içtihad; değişmez, zaman-mekan üstü değildir.

mana, mekana ve probleme göre ortaya konulan içtihadlar oluşturmaktadır. İçtihad, Tanrı'nın iradesini yakalama değil ona yaklaşma gayreti olarak görülür ve bu bakımdan da hiç bir içtihad değişmez, zaman-mekan üstü değildir. Zamanla Müslümanlar arasında hukukun, yerel örfelere dayalı olarak geliştiği görülür. Bu husus, esas olarak zaten hukukun doğasında yer alan bir özelliktir. Zira hukukçu, elindeki sınırlı naslarla sonsuz çeşitlilikteki değişen hayat durumlarına dogmatik çözümler üretemez. İçtihad, yeni durumlara uygun çözümler geliştirmektir. Bu vurgu özellikle önemlidir. Çünkü İslam hukuk geleneğinde ya da sonra oraya çıkan bazı grupların zihinlerinde az sayıda da olsa, içtihada karşı çıkan, bunun nasstan sapmak olduğunu düşünenler olmuştur. Modern anlamda devletin ve bazı temel toplumsal sektörlerin ihtiyaçla-

rını karşılamak üzere kodifiye edilen ilk metin Mecelle'dir. Mecelle, karşılaşılan sorunları yeni bir anlayışla, genel ve felsefi düzeyle ilişkisini kurarak çözme gayretinin bir sonucudur. İslam dünyasında hukuk arayışları her zaman olmuştur. Özellikle Osmanlı hükümdarları bürokratik ve mali açıdan devlet geliştikçe düzenli hukuk metinlerine ihtiyaç duydular. Meşhur Şeyhülislam Ebu's-Suûd Efendi, Kanûnî'nin çıkardığı hukuk maddelerine dinî cevaz vermekte tereddüt etmedi. Hukuk konusunda yaşanan sıkıntı aslında eğitim ve kültür alanında yaşananlardan farklı değildi. Gelişen olayları yorumlayan uzman hukukçular yetişmedi. İçtihad kapıları gerçi fiilen kapanmamıştı. Ancak yeni içtihadlarda bulunacak kapasitede hukukçuların bulunmayışı ve bunları hazmedecek bir sosyal ve ilmî ortamın yokluğu nedeniyle hûkuk, hızla modern Avrupa modeline yönelmek zorunda kaldı.

İslam'ın üçüncü yüzyılından sonra genel bir durgunluk ve düşünsel donukluktan söz edilir. Güngör bu görüşü hukuk alanında kısmen kabul eder. Ona göre hukuk alanında gelişen ekoller, büyük oranda toplumun ve devletin hukuk ihtiyacını karşılıyor, yeri geldikçe gelişmelerin talep ettiği esnekliği maslahat ya da farklı ekollerin doktrinlerine başvurma yöntemini kullanıyordu. Bu dönemler boyunca bir hukuk krizinden söz etmek hiç de doğru olmayacaktır. Zira hayatı yapanlar ile hukuku yapanlar aynı öznelereydi. Kriz daha çok ilerlemelerin izlenemediği, çözümlerin geliştirilemediği Batı'yla karşılaşma döneminde ortaya çıktı. Hukuk ile toplum arasındaki ilişkiye dair anlayışların da etkili olduğu bu süreçte, kültürel ve toplumsal değişimin manivelâsı olarak hukuku kullanmak isteyen elitlerin yaklaşımı hayli belirleyici olmuştur. Huku-

kun değişkenliği gerekçesi öne sürülmüş ve fakat aslında topyekûn bir kültür ve medeniyet değişimi hedeflenmiştir. Trafik kuralları gibi düzenleyici cinsten kanunların fazla endişeye yol açmadığını belirten düşünürümüz, İsviçre medenî hukuku ve Alman ceza hukuku gibi sosyal ahlak yönü ağır basan düzenlemelerin kaçınılmaz olarak bir sosyal doku uyumsuzluğına yol açtığını ifade eder. Bazı çevrelerin İslam hukuku konusunu tartışmayı, laiklikle çelişen bir yaklaşım olarak değerlendirmelerine katılmayan Güngör, bir sosyal bilimcinin her türlü sosyal konuyu, siyasî kaygıya düşmeksiz ele alması gerektiğine inanır.

Kültür yaratan kesimlerin kullandığı araçların ve bu araçların başta toplumsal ahlak olmak üzere insanların kimlikleri üzerindeki etkilerini tartışan düşünürümüz, sanatın etkin gücüne vurgu yapar. Bilimsel eserlerin insanların duygu ve düşünceleri üzerindeki etkileri belki dolaylı yoldan kendini göstermektedir. Oysa sanatın insana ve topluma direk ve derhal ulaşan bir özelliği vardır. Bu nedente örneğin ahlak ile ilgili teorilerin tartışıldığı felsefî kitaplar çok sığuk ve tesirsiz kalmakta buna karşılık ahlakî temaların işlendiği romanların insanlar üzerindeki etkisi daha çok olmaktadır.

İnsan, yaşamla ve varoluşla ilgili temel sorularının daha estetik ve dolaysız şekilde hayatın içinden örneklenerek cevap bulmasını ister. İşte sanat dalları ve en popüler olanı roman bu imkanı ve iletişimi sunar. İnsanı anlamak, onun sorunlarına cevap sunmak sadece bilimsel bilgi üretmekle başarılacak bir iş değildir. Bunun yanında sanatsal ürünler üreterek insanı yaşamın içinde pratik olarak kavrayan estetik bir hamleye ihtiyaç duyulmaktadır. İnsanı derinden kavrayan romanların yazılması bu açıdan temel önemdedir.

Aslında din açısından bakıldığında da böyle bir durum görülür. Dinin savunduğu temel ilkelerin sadece vaaz yoluyla anlatılmasının yanında, bunların günlük yaşamla bağlantılarının gösterildiği eserlerin yazılması, dinî ve ahlakî düşüncenin gelişmesi açısından oldukça önemlidir. Dinin yüksek değerleri geçmişte kalan bir şey olarak, bir tarih olarak anlatılmak yerine hayatın içinde görülmelidir. Batı'da bu iş kültürel bir temele sahip olduğu için iyi yapılmaktadır. Hatta din dışı eserlerde bile Hıristiyanlık dininin bazı temalarının ve simgelerinin uyarlanarak kullanıldığı görülür.

Dinin savunduğu temel ilkelerin sadece vaaz yoluyla anlatılmasının yanında, günlük yaşamla bağlantılarının gösterildiği eserlerin yazılması, dinî ve ahlakî düşüncenin gelişmesi açısından oldukça önemlidir. Dinin yüksek değerleri geçmişte kalan bir şey olarak, bir tarih olarak anlatılmak yerine hayatın içinde görülmelidir.

Kültürel kimliğin oluşumunda ve öğretilmesinde romanın yeri büyüktür. Ancak bizde millî kültür, daha çok bir tarih dersi gibi anlatılmaktadır. Bu durum, kültürümüzle aramızda bulunan bağın hala duygusal bir nitelik taşıdığını, ona tam olarak hakim olmadığımızı göstermektedir. Oysa yeni kuşakların kültürlerini ve ahlakı, cansız bir madde gibi değil, insanların dinamik hayatları içinde eylem halinde ve uygulamalı olarak görmeleri gerekir. Türkiye'de gerek millî kültürümüzde gerekse dinî kültürümüzde işlenecek o kadar büyük bir zenginlik var ki bu işe gönlünü vermiş insanlara ihtiyaç duymaktadır.

Bocalamalar...

İslâm'ın bir ideoloji olarak tekrar keşfedil-

mesi süreci, sosyalizmle kurulan ilişkiden sonra ekonomik konulara yönelik bir gelişmeyle devam etti. Dünyanın üretim-tüketim ilişkileri ekseninde yorumlanması, ideolojilerin de bu doğrultuda değerlendirildiği bir bakış açısını da gündeme getirdi. Sosyalizm Batı kökenli olmakla birlikte Batı kapitalizmini kıyasıya eleştiren modern bir ideoloji idi. Onun Batı emperyalizmini ve Batı dışı toplumlara yönelik haksız uygulamalarını mahkûm etmesi İslam dünyasında da belirli bir heyecana yol açtı. İslam'ı kapsamlı bir ideoloji olarak gören teorisyenler, tıpkı sosyalizm gibi İslam'ın da yetkin bir ekonomik sistemi olduğunu ileri sürdüler. Ancak or-

Her ne kadar Avrupa'da gelişen bazı olaylardan sonra (Fransız Devrimi) Batı dışı dünyaya yayıldığı söylene de aslında milliyetçilik, Batı sayesinde olduğu kadar Batı'ya rağmen gelişmiş bir akımdır.

taya konulan eserlerde sosyalizm ile İslam arasında ilginç sentezler kuruldu. Bunu İslam ekonomisinin ne derece özgün olduğu sorununa dair tartışmalar izledi.

Yapılan tartışmalardaki bir mantık hatasına dikkat çeken Güngör, pek çok yeni aydının Türkiye'yi sanki Bulgaristan ya da Yunanistan gibi yeni bir devlet olarak gördüklerine işaret eder. Oysa Türkler Osmanlı döneminde de bağımsız yaşamış ve hiçbir zaman sömürgeleşmemiş bir millettir. Bu nedenle Türk kültürünü 70-80 yıllık bir maziyle sınırlandıran yaklaşımları hiç de isabetli bulmaz. Bununla beraber Türkiye'nin kendi siyasî, ekonomik ve kültürel hüviyetini arayan bir toplum gibi gösterilmesinin nedenlerini inceler. Bunun başında millî bir devlet olarak yapılanmanın doğurduğu bazı sorunlar

yer almaktadır. İslam dünyasında sosyalizme duyulan ilginin siyasî ve sosyal nedenlerini tartışan Güngör, sosyalizmin çeşitlerini ve tatbikatlarını ele alır. Mısır, Cezayir ve Gana gibi ülkelerde sosyalizmin nasıl anlaşıldığını ve uygulandığını, sorunlarıyla birlikte analiz eden düşünürümüze göre İslam-Sosyalizm ilişkisinin kuramsal boyutu, keşiştiği nokta, her iki sistemin de adaletle yaptıkları büyük vurgudur. Özel mülkiyetin sınırsızlığı, sömürü, servet yığılması İslam'ın zaten kötülediği davranışlardı. Ayrıca bireyciliğe karşı toplumculuğu yüceltmesi sosyalizme sıcak bakılmasının ana nedenleri arasında yer aldı. Bunun yanında tarihi maddecilik ve din karşıtlığı, dinine bağlı herhangi bir Müslüman'ın kabul edemeyeceği bir tezdi. Ona göre en büyük problem kültürel olmanın yanında, sosyalizmin de sonuçta Batı'nın geliştirdiği bir model olduğu gerçeğiydi. Kapitalizmi yaşayıp onun doğurduğu sorunlarla yüzleşmeyen bir toplumun, sosyalizmi anlaması ve doğru uygulaması mümkün olmazdı. İslam'la sosyalizm arasında bir bağ kurma girişiminin daha çok sosyalist düşünceye sahip aydınların bir işi olduğunu belirten Güngör'e göre, yerli tezler üretilmedikçe bu türden arayışlar sürecektir. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki İslam'a ait ayrı bir özgün ekonomik doktrin yoktur. Sosyalizmle siyasî flörtün sonuçta bağımlılığa yol açtığı da olgusal bir gerçek olarak karşımızda durmaktadır.

**Allah'ın İpine Sarılmak
Çokluk İçinde Birlik**

İslamcılık ile milliyetçilik akımlarının Türk siyasî ve toplumsal yaşamında eş zamanlı olarak doğup geliştiklerini düşünen Güngör, bunların Batı karşısında ayrı ve bağımsız bir kimlik geliştirme ortak paydasında

birleştiklerini ileri sürer. Her ne kadar Avrupa'da gelişen bazı olaylardan sonra (Fransız Devrimi) Batı dışı dünyaya yayıldığı söylene de aslında milliyetçilik, Batı sayesinde olduğu kadar Batı'ya rağmen gelişmiş bir akımdır ve uzunca bir süre İslamcılıkla beraber yürümüştür. Şu kadar var ki Osmanlı imparatorluğunun dağılma sürecinde İslamcılık daha kuvvetli ve yaygın iken, imparatorluk dağıldıktan sonra milliyetçilik öne çıkmıştır.

İslam'da siyaset kurumunun oluşum ve gelişimine dair genel bir panorama sunan düşünürümüz, hilâfetin izlediği tarihsel ve siyasî süreci resmeder. Son olarak Osmanlılara geçen hilâfet nihayet siyasî olarak da zayıfladı. Özellikle Tanzimatçıların izlediği ve "muvâzene politikası" adını verdikleri strateji nedeniyle padişahın elindeki bürokratik güçler de iyice sınırlandı. Tanzimatçılar İngiltere ile Rusya arasında bir denge siyaseti izlediklerini, onların neler izlediklerini iyi bildiklerini, önemli mevkilerde kendilerini görmek istediklerini ileri sürerek bürokrasiyi kontrol etmeye başladılar. Bu, onların kendilerini "çok istenir" göstermek için kullandıkları bir stratejiydi. Bu süreçte Abdülhamit, halifelik makamının içerdiği siyasî potansiyeli kullanarak, Müslümanların son siyasî koruyucusu olan Osmanlı-Türk devletini ayakta tutmayı düşündü. Bunu sadece Osmanlı-Türk varlığı için değil, tüm Müslümanları içine alacak bir kapsamda ele aldı. İşte tarihe Pan-İslamizm olarak geçen ve yankıları günümüze kadar süren politik İslâmî doktrinin kaynağı buydu. O zamanlarda ittihâd-ı İslâm denildiğinde, Osmanlı egemenliği altındaki toplumlar ve Osmanlı devleti ile diğer Müslüman toplulukları arasındaki siyasî birlik anlaşılıyordu. Abdülhamit bu siyasetin bir parçası olarak merkezî ve sıkı bir siyasî yö-

netimden yanaydı. Bu konudaki ısrarı bazı İslamcıların ondan uzaklaşmasına bile yol açtı. Sonraki İslamcılar ise İslam'ın modernleşmesi üzerinde durdular. Efganî ile Abduh arasındaki fark bunun bir göstergesidir. Siyasî birliğe daha çok önem veren ve bunun için siyasî çalışmalar yapan Efganî'den sonra gelen Abduh, İslam'ın kuramsal problemlerine ağırlık verdi. Aslında bu değişim İttihatçıların izlediği politikalarda da göze çarpar. İslam'a olan ilgileri siyasî olmaktan ileri gitmeyen İttihat ve Terakkî liderleri, zorunlu olunca halifeliğin siyasî nüfuzunu da kullanmaya çalıştılar. Sultan Reşat döneminde çıkartılan meşhur "*cihad fetvası*" aslında onların girişimlerinin bir sonucudur. Bu konunun hep yanlış anlaşıldığını belirten Güngör, konunun özünde, özellikle İngilizlerin yürüttüğü propaganda ve dezenformasyonun yanında Müslüman toplulukları arasında sağlıklı bir iletişimin bulunmayışının doğurduğu sorunların yattığını söyler. Şu kesindir ki ilk İslamcılarla sonraki İslamcılar arasında ciddî denilebilecek siyasî görüş farklılıkları vardır. Birin-

İslam'a olan ilgileri siyasî olmaktan ileri gitmeyen İttihat ve Terakkî liderleri, zorunlu olunca halifeliğin siyasî nüfuzunu da kullanmaya çalıştılar. Sultan Reşat döneminde çıkartılan meşhur "*cihad fetvası*" aslında onların girişimlerinin bir sonucudur.

cilerin İslam'a bakışları daha siyasî ve pragmatik iken (çünkü çökmeye yüz tutmuş Devlet-i Âli'yi korumaya çalışıyorlardı.) sonrakiler daha liberal ve adem-i merkeziyetçi idiler.

İslam ve milliyetçilik arasındaki doktriner ilişkiyi inceleyen Güngör, İslâm'ın temelde kavmiyetçiliği yasakladığını belirtir. Ancak İslam'ın tarihsel serüveninde kavmiyetçilik

olgusu hiç de eksik olmamıştır. Daha İslam'ın ilk günlerinde Kureys'in üstünlüğü iddia edilmiş, fetihler ve ihtidalarla birlikte Arap-mevâlî sürtüşmesi ortaya çıkmıştır. İslam'da başka alanlarda da milliyet farkı gözetilmiştir. Örneğin Fıkıh alanı bunun sayısız uygulamalarıyla doludur. Düşünürümüz İslam ile milliyetçilik arasındaki çatışmanın, sonradan millî devletler kurulduktan sonra ortaya çıktığı görüşündedir. Ona göre milliyet olgusal bir gerçektir. İslam bunun bir üstünlük olarak kullanılmasını yasaklamıştır. Diğer yandan ise kültürün ve medeniyetin temelinde millî unsurlar yer almaktadır. Bizde ilk milliyetçi hareketlerin Türk olmayan kesimlerden geldiğini buna mukabil bir Türk milliyetçiliği gelişince de bu gelişmeden ürken kesimlerin kendilerine özgü bir İslamcılık ihdas ettiklerini ileri süren Güngör'e göre, azınlıklardan İslam'ı içinde yaşadıkları toplumda avantaj elde etmek ya da hiç olmazsa hakim milliyetçiliği nötralize etmek isteyen gruplar olmuştur. Ancak bir siyasî güç elde edince de İslamcılığa dayanma ihtiyacı hissetmedikleri gözlenmektedir. Düşünürümüzün dikkat çekti-

Geçmişin ve geleceğin kurucusu aydındır. Pek çok muhafazakar düşünürde olduğu gibi Erol Güngör'ün düşünce dünyasında da aydına önemli bir yer ayrılır. İslamcı aydını diğer aydın tipleriyle birlikte ele alan ve karşılaştırmalı bir analiz yapan düşünürümüz, hangi kesimden olursa olsun bizdeki aydının köksüzlüğünün altını çizer.

ği diğer bir husus, eğer İslamcılık dünyanın her yerindeki Müslümanların yaşadığı sorunlarla ilgilenmeyi gerektiriyorsa, İslamcılarının eziyet ve işgal altındaki Türk topluluklarına gereken İslamî ilgiyi göstermedikleri gerçektir.

Geçmişin ve Geleceğin Kurucuları: Aydınlar

Geçmişin ve geleceğin kurucusu aydındır. Pek çok muhafazakar düşünürde olduğu gibi Erol Güngör'ün düşünce dünyasında da aydına büyük ve önemli bir yer ayrılır. İslamcı aydını diğer aydın tipleriyle birlikte ele alan ve karşılaştırmalı bir analiz yapan düşünürümüz, hangi kesimden olursa olsun bizdeki aydının köksüzlüğünün altını çizer. İslam ülkelerinde aydın yetiştiren iki tip kurum vardı. Bunların ilki geleneksel yoldan eğitim veren ve büyük oranda devletle içli dışlı çalışan medreseler, diğeri ise modernleşmeyle birlikte ortaya çıkan laik kurumlardır. İki tür aydın kesimi oluşmuştu. Ancak bu ayrışma izlenen devlet politikasının direk bir sonucu olmaktan çok, zaten Batılılaşma sürecinde toplumda ortaya çıkmış bir ayrışmaydı. Hiç kuşkusuz ki devleti yönetenlerin modernleşme ve Batılılaşma doğrultusundaki kararlı adımları, bu iki kesim arasındaki itibar farklılaşmasını Batıcılar lehine derinleştirdi. Diğer yandan millî devletlerin büyük oranda kalkınmaya öncelik vermesi, entelektüel enerjinin de alana kaymasına yol açtı ve düşünür anlamındaki aydının seviyesinde düşme yaşandı. Medreselerin kapanması ve Cumhuriyetin ilk dönemlerinde resmî din öğretiminin yapılmasının yasaklanması gibi nedenlerden dolayı, İslamcı aydın kesimi büyük bir çöküntü hatta yok oluş süreci içine girmiş, sahipsiz kalınca da karşıtları tarafından da karikatürize edilen bir alay konusu olmuştur. İslam'da bir din adamları sınıfı olmayışı da bu süreci tetiklemiş, devlete bağlı bir varlık gösteren İslamcı aydının büsbütün boşluğa düşmesine neden olmuştur. Zamanla da yaşanan tüm geriliklerin ve kötülüklerin kaynağı olarak gösterilir olmuştur. Yeni kurulan İlahiyat fakülteleri yapılırken dini bilen aydın eksikliği derinden hissedilmiş,

ihtiyacı gidermek için yurtdışından hocalar getirmek zorunda kalmıştır.

Muhafazakar, Batıcı ve İslamcı aydın tipleri üzerinde değerlendirmelerini Batı karşısında yaşanan şok ve ona karşı geliştirilen reaksiyon çerçevesinde yapan düşünürümüz, bu konuların köklü bir geleneğe dayanmak yerine reaksiyoner yönlerinin ağır bastığını belirtir. Öze dönüş ekseninde gelişen İslamcı hareketin selefiyeci boyutuna da değinen Güngör, bu hareketin kendi öz kaynaklarından çok diğer Müslüman toplumların tecrübelerine dayandığını işaret eder. İslamcı modernist aydın kavramına eleştirel bir gözle bakan Güngör, bu kesimin en belirgin özelliğinin kendi kaynaklarına hakim olamaması, temel eserlerini bile Batılı yazarlardan yapılan tercümelerden okumasıdır. Aslında bu durum Mısır, İran, Hint vs. kökenli aydınların İslamcılar üzerinde derin etkide bulunması hususunu da açıklamaktadır. Kendisi bilgi üretemeyen aydın, başka topraklarda gelişen düşüncelere hayranlıkla bağlanmıştır. Kendi öz meselelerini bağımsız bir zihin yapısıyla ele alıp tartışmaktan uzak olması, İslamcı aydın için de bir eleştiri konusu olmaya devam etmektedir. Diğer yandan modernist İslamcılarının camilere musiki sokulması, sıra konularak secdesiz namaz kılınması, namaz surelerinin mahalli dilde okunması, hacca gidilmekten vazgeçilmesi türünden çözümleri ise, Erol Güngör'ün ifadesiyle "caminin dışındaki kimselerin içerdekiler hakkında tavsiyelerde bulunması" kabilinden tuhaf karşılanan bir durumdur.

Eski yeni kavgası, alaylı din alimi ile mektepli din alimi arasındaki çekişmedir. Modern ilahiyat fakültelerinin açılmasıyla birlikte, İslâmî düşünüşün kalitesinde belirgin bir artış oldu. Ayrıca sanayileşmenin ve köyden kente göçün de etkisiyle bu kurum-

lara duyulan ilgi arttı. Bu okullarda modern tarzda eğitim alarak yetişen insanlar ülkenin çeşitli yerlerinde önemli yerlere gelmeye başladılar. Böylece alaylı din alimlerinin dışında mektepli din bilginlerinin de saygınlığı ve etkisi arttı. Şu an görünen manzara, halka daha yakın olan ve İslâmî cemaatlere

Eski yeni kavgası, alaylı din alimi ile mektepli din alimi arasındaki çekişmedir. Modern ilahiyat fakültelerinin açılmasıyla birlikte, İslâmî düşünüşün kalitesinde belirgin bir artış oldu. Ayrıca sanayileşmenin ve köyden kente göçün de etkisiyle bu kurumlara duyulan ilgi arttı.

de daha yakın olan alaylı kesimin etkinliğinin ve gücünün fazla olduğudur. Ayrıca demokrasiye geçişle birlikte siyasilerin bu tür alimlere büyük rağbet göstermesi, mekteplilerin işini zorlaştırmıştır. Ancak Erol Güngör uzun vadede mekteplilerin kazanacağına inanır. Mektepli-alaylı ayrımını asla istihfaf amacıyla kullanmadığını belirten düşünürümüz, alaylıların gördüğü hizmeti takdir etmekle beraber modern din eğitiminin ürünü olan mekteplilerin önünün açık olduğunu sosyolojik olarak tespit eder. Bu kesimin en önemli başarısı dindar halk kesimiyle demokratik rejimi barıştırmaları olmuştur. Diğer yandan medrese klasik medrese yöntemiyle dini öğreten ve geleneği bir ölçüde yaşatan, bu yönüyle de önemli bir işlev gören alaylı kesim kesin bir bunalım içindedir. Zira yaptıkları işin sosyal bir karşılığı yoktur. Ayrıca medreseler ayakta olmadıkları için, onların ıslahından söz etmek sosyolojik olarak yanlış olacaktır.

Aslında bu iki tipi sosyolojik olarak anlamaya çalışmak gerekir. Her şeyin çılgınca bir değişime uğradığı dönemde kültür içinde bazı öğelerin tutucu refleksi temsil etmek üzere yapılanması anlaşılır bir şeydir. An-

cak yine de kabul etmek gerekir ki geleceği inşâ edecek olan zihniyet; çağrı tanıyan, geleneğine körü körüne teslim olmayan yaratıcı yaklaşımların eseri olacaktır.

Batı karşısında gelişen tepkileri Toynbee'nin Medeniyet Sorguluyor adlı kitabındaki tasnifinden hareketle tartışan Güngör, iki tip üzerinde durur. Bu iki tipi birbirinden ayıran özellik, baskı karşısında gösterdikleri tepkidir. İlki; baskı karşısında içe kapanarak bir çeşit arkaizme sığınan zealot'tur. İkincisi ise baskıya karşı kozmopolitizmle cevap veren herodian tiptir. Herodian sahip olduğu her şeyi bir anda bırakıp gitme ve vazgeçme eğilimindedir. Bu tasni-

İslâm dünyasında din-politika ilişkilerine değinen Güngör, politikacıların dine yerli-yersiz müdahale etmelerinden son derece rahatsızdır. Ancak bu müdahaleyi politikacıların heveslerinin yanında başka bir gelişmeye daha bağlar: İctihad yapılmamasından doğan boşluk...

fe göre bakacak olursak, İslam dünyasının Batı'ya yakın bölgelerinde daha çok herodian tip görülürken, kültürel temasın az olduğu uzak yerlerde ise zealot modeline rastlanmaktadır. Suudî Arabistan'daki Vehhâbîler, Kuzey Afrika'daki Senûsîler zealot iken, Kavalalı Mehmet Ali Paşa, İkinci Mahmut birer heroiddir. Zealot insiyaklarıyla, herodian aklıyla hareket eder. Ancak bu ayrım iyi kötü arasındaki mutlak ayrım gibi görülmemelidir. Zira her iki tipin de sakıncalı yönleri bulunmaktadır. Örneğin; mitralyöze karşı mızrakla saldırmak (zealotun tutumu) ne kadar tehlikeliyse, suyu geçerken at değiştirmek de (herodian tutumu) bir o kadar tehlikelidir. Bu ayrımı bizim düşünsel sistemimize uygulayan Güngör, geleceğin ne zealot ne de herodian yaklaşımıyla kurulabi-

leceğine inanır. Fosilleşmek kadar eriyip-gitmekte kabul edilebilir sonuçlar değildir. Uzun süren bir herodian dönemden sonra İslam dünyasında siyasî ve kültürel bir sükunet görülmektedir. Bunda Batı'da yaşanan iki büyük savaşın ardından gelen içe dönük eleştirinin de etkisinin bulunmasının yanında, Batı sayesinde kendimize ait estetik, kültürel ve sanatsal değerleri yeniden keşfettiğimiz de bir gerçektir. Ancak ortada artık özgüveni olan iyi yetişmiş bir yerli aydın tipinin bulunduğu da inkar edilemez.

İslâm dünyasında ortaya çıkan uyanışçı hareketleri analiz eden düşünürümüz, hâlâ dini ve çağını iyi bilen kaliteli din bilginlerine ihtiyaç duyulduğunu belirtir. Zira İslâm'da yapılacak olan ıslah, düzeltme ve çözüm geliştirme görevi sadece onlara ait bir uzmanlık işidir. Dinin herkese açık olduğu her Müslüman'ın din hakkında düşünce ve çözüm ileri sürebileceği elbette doğrudur. Ancak gerçek din bilginlerinin yerini hiçbir kesim dolduramayacaktır. Dini ayakta tutacak olan da batıracak olan da bunlardır. *"Gerçekten dinin muhafazası onlardadır, ancak muhafaza ettikleri şeyi gün ışığına çıkarmayacak kadar aşırı ve manasız bir titizlik göstermeleri yüzünden, onu öldürmek üzere olduklarını da bilmeleri gerekiyor."* Sorunlar karşısında kendini geriye çekerek görevden kaçan bilginler iki kusur işlemektedir: İlki alanı ehli olmayan kişilere terk ederek insanlara ve dine zarar vermelerine neden olmak. Diğeri ise dinin hayatla olan bağını keserek belki bilmeden de olsa dine ihanet etmek.

İslâm dünyasında din-politika ilişkilerine değinen Güngör, politikacıların dine yerli-yersiz müdahale etmelerinden son derece rahatsızdır. Ancak bu müdahaleyi politikacıların heveslerinin yanında başka bir gelişmeye daha bağlar: İctihad yapılmamasın-

dan doğan boşluk... Din bilginleri görevlerini yapmak yerine geri çekildikçe ya da sorunlar karşısında sürekli olumsuz hüküm verdikçe bir sıkıntı doğdu. Hayat, pratik çözümler talep eder. Alanın uzmanlarının doldurması gereken boşluğu hayat doldurmaktadır. Bunun da sorumlusu yine içti-haddan kaçınan ilahiyatçılardır.

Kendilerini "mücahit" olarak görüp de asıl mücadele alanının siyaset olduğunu düşünenlere de seslenen Güngör, İslâm'ın gerçek anlamda yükünü çekecek olanların mütefekkir din bilginleri olduğunu ısrarla vurgular ve İslam'ın ilme yaptığı vurguyu kendine tanık tutar.

Güngör, İslam sorununa bir kültür ve düşünce sorunu olarak yaklaşmış, doktriner olduğu kadar olgusal ve tarihsel boyutlarıyla da konuya açıklık getirmeye çalışmıştır. Onun yaklaşımında göze çarpan nokta, olgusallığın yanında kendini hissettiren yapıcılıktır. O, daha başta bir sosyal bilimci olduğunu, İslam düşüncesiyle ilgili sorunlara ancak bir sosyal bilimci gözüyle bakabileceğini, bu konunun uzmanlarının işin başına geçmesi gerektiğini ifade eder. O, din ve toplum problemini pek çok aydının yaptığı gibi, toplumda zaten hazır olan popüler kategoriler içine yerleştirerek basite indirgemek yerine, anlamaya ve çözüm üretmeye çalışır. Konuya içerden bakan teorisyenlerin görüşlerine de yer verir. Bu çerçevede, biri Avrupa'da modern eğitim görmüş, diğeri ise Pakistan'da yetişmiş ve daha çok geleneksel kaynaklara dayanarak düşünce üreten iki düşünürün metinlerine yer verir. Bugün önümüzde İslamcılık akımının siyasi ve kültürel süreci hakkında yazılmış zengin bir literatür bulunmaktadır. Türkiye'de din, siyaset, toplum ve aydın üzerinde düşünenlerin dikkate almaları gereken bir metindir "İslâm'ın Bugünkü Meseleleri". Muhafaza-

kar düşüncenin önemli simalarını etkilemiş olması bakımından da eser muhafazakar düşüncenin klasikleri arasında yer almayı hak ediyor. Bu bakımdan Türkiye'deki muhafazakar düşüncenin din, toplum ve aydın konularını öğrenmek isteyenlerin de incelemeleri gereken bir kaynak özelliği taşımaktadır.■